
УДК 821.161.2 = 174:82-141"15/17"

Людмила Шевченко-Савчинська
Київський медичний університет Асоціації народної медицини

ВІДЛУННЯ АНТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ У ТВОРЧОСТІ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО

Станіслав Оріховський подібно до Аристотеля, Платона, Цицерона, утверджує чітку стратифікацію суспільства. До класичного поділу на три стани: філософів (правителів), воїнів (охоронців), ремісників-землеробів (рабів) Оріховський додавав духовництво і вважав, що представники кожного зі станів повинні упродовж життя займатися визначеними справами. Перехід від одного до іншого уявлявся можливим, але не стільки за бажанням, скільки залежно від здібностей і нахилів конкретної людини.

Ключові слова: Станіслав Оріховський, Андрій Абрек, Природне право, неолатиністика.

Stanisław Orzechowski podobnie jak Arystoteles, Platon, Cynceron ukazuje wyraźne rozwarstwienie społeczeństwa. Do klasycznego podziału na trzy klasy: filozofów (rządzących), żołnierzy (obrońców), rzemieślników-rolników (niewolników) Orzechowski dodał duchowieństwo. On uważał, że przedstawiciele każdego stanu przez całe życie powinni zajmować się zadaniami im wyznaczonymi. Przejście ze stanu do stanu nie było możliwe dzięki woli, lecz przez talenty i umiejętności człowieka.

Słowa kluczowe: Stanisław Orzechowski, Andrzej Abrek, prawo naturalne, studium neolacińskie.

Stanislaw Orikhowski like Aristotle, Plato, Cicero, establishes a clear stratification of society. To the classic division into three classes: philosophers (government), soldiers (guards), artisans-farmers (slaves) Orikhowski added clergy and believed that representatives of each stratum must engage in lifelong certain cases. The transition from one to the other imagined possible, but not as much as desired, depending on how many abilities and aptitudes of the individual.

Keywords: Stanislaw Orzechowski, Andrew Abrek, Natural law, Neo-Latin studies.

Ніколо Макіявелі вважав, що якби мовою європейської цивілізації стала не латина, а якась інша мова, вся Античність швидко забулася б. Українці-русини свого часу підтримали європейську традицію латиномовного спілкування між інтелектуалами, витворивши потужний за кількістю і змістом пласт творів різних жанрів. Їхні досягнення завоювали широке визнання у колег-сучасників і нащадків — як на батьківщині, так і за кордоном. Зокрема, Станіслав Оріховський Роксолан ще за життя був удостоєний звання руського Демостена (завдяки блискучому дару аргументувати) і сучасного Цицерона — за силою сказаного слова. Твори і промови Оріховського, написані й виголошені «золотою латиною» класичного періоду, вважалися зразком для поціновувачів. Так, промова на смерть польського короля Сигизмунда I Старого вийшла друком в Італії у збірці найкращих промов світу «*Orationes clarorum virorum — Промови найславетніших мужів*» (1584). А видатний польський історик, Мартин Кромер запевняв Станіслава Оріховського: «В Італії, Іспанії, Франції й Німеччині мені довелося чувати схвальні відгуки про твої твори, які становлять гордість і захист Вітчизни. Я не зустрічав там вченого, який би не читав їх і не підносив би до небес твоєї дотепності, красномовства та вченості» [4, с. 170].

Таким чином, перші поціновувачі й критики письменницьких надбань С. Оріховського віднайшлися серед його сучасників: Я. Коммендоні, Я. Горський, П. Рамузю, А. Моджевський, М. Кровицький, А. Ротондус, Б. Герберст. Наступні етапи дослідження творчої спадщини Роксолана (див. періодизацію за Д. Вирським [1]) включають численні рефлексії доакадемічної доби (М. Броньовський, Я. Щасний-Гербурт, З. Копистенський, Й. Кононович-Горбацький, Ш. Старовольський, Ш. Окольський). Перша фахова стаття, присвячена Оріховському, була написана в Україні М. Сумцовим; виразний інтерес до постаті гуманіста проявляли І. Франко та М. Грушевський. І лише в др. пол. 80-х — у 90-х рр. ХХ ст. відбулося відкриття Оріховського для широких кіл українських науковців-гуманітаріїв: філологів та істориків літератури, перекладачів (О. Лефтерова, Д. Наливайко, М. Трофимук, В. Шевчук), філософів (Д. Литвинов), істориків (М. Плохій, П. Сас, В. Скиба, Н. Яковенко).

Досліджуючи рецепцію життя і творчості Станіслава Оріховського в історіографічній традиції, український учений Дмитро Вирський цитує багатьох сучасників Роксолана, а також посилається на роботи пізніших польських істориків і, зрештою, доходить висновку, що порівнювати Оріховського з Цицероном (Я. Вугровіцький, Я. Гурський, Я. Д. Соліковський, а то й підносити вище — А. Тржецький) стало традицією ще за життя Роксолана [2, с. 11]. Підпис, зроблений Б. Папроцьким у гербівнику «Гніздо цноти», де С. Оріховський розташований на другому місці серед шляхетських домів герба Окші і на першому (серед відомих авторів Оріховських) фіксує паралель «Оріховський — Цицерон»: «Stanislaw Orzechowski człowiek zasny, uczony, u wymowny, alter Cicero był 1564 — Станіслав Оріховський, людина значна, вчена і красномовна, другий Цицерон був 1564 р.» [7]. «Видатний польський літературознавець Шимон Старовольський <...> остаточно “канонізує” ім'я Роксолана, включенням присвяченого йому біографічного нариса до антології “Сто письменників польських”, що вийшла друком у Франкфурті в 1625 р. Зокрема, він присвятив йому такі віршовані рядки: «...Дух Оріховія жив перед тим в Демосфені напевно, // Чи Цицерона вимовність була притаманна йому» [2, с. 19].

Досліджуючи походження і причини таких порівнянь, починати належить із того, що в часи ренесансного гуманізму, школою якого були «*studia humanitatis*» — дослівно «навчання людяності», Цицерон був одним із найавторитетніших представників Античності. Адже саме він свого часу наполягав на тому, щоб поняття «людяність» як найважливіший результат культури, виробленої в давньогрецьких полісах, прищеплювалося й на римському ґрунті. Започаткування гуманістичного напрямку відбулося, користуючись науковою періодизацією Відродження, в добу Преренесансу в колах стилістів, що, викладаючи мистецтво письма, почали використовувати «язичницькі», тобто античні тексти — всупереч спротиву католицької церкви. Чи не найпершими гуманістами можна вважати падуанців Ловато де Ловаті (1241–1309) та Альбертіно Муссато (1261–1329), які аналізували тексти стародавніх авторів із філологічних позицій.

Без сумніву, Станіслав Оріховський познайомився з творчістю Цицерона набагато раніше, ніж у 29-річному віці, навчаючись у Падуанському університеті — як він сам про те згадує в листі до Франциска Коммедоні: «Лазар [Бонамік, ритор. — Л. Ш.-С.] з повагою передав мені спосіб розміркування над філософськими проблемами за Цицероном і Демосфеном» [3, с. 409] — адже твори великого тускуланця, починаючи з доби Ренесансу, використовувалися як навчальні тексти,

служили зразками для наслідування і матеріалом для досліджень. Україна-Русь, де Станіслав Оріховський пройшов перші щаблі освіти, не була винятком. Однак те, що він пов'язує вивчення Цицеронівських прийомів ораторського мистецтва саме з Падуанським університетом, навряд чи є випадковим: так званий Цицероніанізм ширився Європою саме з Італії.

На підтвердження — ще один приклад палкої прихильності до ідейної спадщини Цицерона, яку виявляв ще один вихованець Падуанського університету, Ян Замоїський (1542–1605), канцлер і коронний гетьман Королівства Польського, засновник і патрон Замоїської академії (1595). Зібрані ще в Італії виписки з творів Цицерона Замоїський передав професорові філософії нововідкритої академії Адамові Бурському, авторові праці латинською мовою «Діалектика Цицерона», виданої 1604 р. в Замості.

Наснаженість викладачів і вихованців Замоїської академії ідеями Цицерона відчувалася і надалі — у вигляді об'ємних досліджень його творчості та незліченних цитат. Так, серед збережених праць одного з ректорів академії, Андрія Абрека Львів'янина (?–1656), є коментар до діалогів Цицерона, а в творі «10 жовтня року 1621 (...)» Абрек стверджує, що його наснажує любов до рідної землі, і, порівнюючи себе з Цицероном, якого вважали батьком батьківщини, просить звати його самого слугою і рабом рідної землі [6, с. 3]. На думку Мирослава Роговича, «найяскравішим свідченням характерного для доби європейського Ренесансу небаченого зацікавлення ідейною спадщиною Цицерона в Україні може слугувати курс риторики Йосифа Кононовича-Горбацького «Оратор Могилянський» (1635–1636 рр.)» [5]. У середовищі професорів Києво-Могилянської академії трактати римського мислителя мали за зразок також інші викладачі, чиї навчальні курси риторики часто містили у назві прикметник «туліанський» (від родового імені Цицерона — Тулій): «Туліанське дерево», «Туліанський Києво-Могилянський корабель, зладжений на берегах Бористену» тощо.

Різноманітна інтелектуальна спадщина Станіслава Оріховського неспростовно свідчить про глибоке засвоєння ним не лише форми (наприклад, «йому атрибуують лист від 5 липня 1539 р. до Мартина Кромера. Автор цього тексту виступає як добрий знавець творів Цицерона. Яницькому він закидає надмірну монотонність, характерну для поезії» [2, с. 89]), а й духу творчості видатного тускуланця, якого він згадує не лише тоді, коли дослівно цитує, а, значно частіше, мислячи Цицеронівськими категоріями. Ось як він звертається до своїх співвітчизників: «справедливо поставилися до нього, коли за велику й щирю доброзичливість до вас і республіки вашої назвали його одноставно “батьком батьківщини”» [3, с. 219].

Назагал, тогочасні латиномовні хронікарі, автори історико-політичних трактатів вдумливо аналізували владні інституції — у власній державі та на чужих прикладах. Більшість із них визнавали владу результатом домовленості між людьми про добровільну покору, оскільки існування держави, що тримається на справедливих законах, як спілки, в якій добробут народу — найвище благо, вигідне громадянам. Ще Цицерон вважав основною причиною виникнення держави не стільки слабкість людей і їхній страх (як Полібій, Епікур, а згодом батьки християнської церкви), скільки вроджену потребу жити разом. Станіслав Оріховський поділяв це переконання, однак у «Напученні польському королю Сигізмунду Августу» очевидною є більша близькість його поглядів до платонівських: причина виникнення держави — природжена потреба людей допомагати один одному, а це легше здійснювати через розподіл занять.

Природу держави і права Цицерон бачив у природі людини і головним законом людського існування вважав «закладений у природі вищий розум, що велить нам робити те, що робити належить, і забороняє протилежне». Це — «вищий закон, що, будучи загальним для всіх століть, виник раніше, ніж будь-який писаний закон, точніше, раніш, ніж яка-небудь держава взагалі була заснована», її справжнім джерелом і носієм природного права є людський розум («розум — закон»). Своєю чергою Станіслав Оріховський у творі «Про турецьку загрозу слово друге», стверджував, що держава й королівська міць тримаються звичайно на двох найбільших і наймогутніших чеснотах: першу з них — щастя — дає божественна воля, іншу — розсудливість — дарує природа. Остання, хоч і поступається першій, однак є набагато більшою з усіх чеснот, які надаються людині [3, с. 94]. Оплакуючи смерть Сигизмунда I, Оріховський висловився ще ясніше: «Бо люди діють, покладаючись на розум, а не на випадок; на власний задум, а не на волю Богу. І коли щось діється недобре або не доладу, знай, що винні в тому не воля Божа і не випадок, а брак справжнього розуму» [ibid., с. 202].

Цицерон вважав, що держава така, якими є люди, що займають у ній найвище положення, оскільки негативна дія ганебних вчинків перших осіб держави не лише безпосередня: на жаль, їх миттю починають наслідувати підлеглі. Через півтори тисячі років Станіслав Оріховський, який, повчаючи короля, називав себе його зразковим підданцем, написав: «Чи знаєш, хто ти? Король. Отож, ти правитель, а я — підлеглий, а тому й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху» [3, с. 26]. Однак Оріховський не вважав короля верхівкою владної вертикалі — на його переконання, у цивілізованій державі верховним правителем є закон, оскільки королі, навіть найкращі, піддаються почуттям і впливам, закон же врівноважений розумом багатьох: «Major erit lex, quam Rex, et melior, et longe illo nobilior — Хай буде закон більший за короля, кращий і значно за нього шляхетніший» [3, с. 33].

Спираючись безпосередньо на теорію Аристотеля, Роксолан наголошував, що король очолює виконавчу гілку державної влади, законодавча має здійснюватися становим представницьким двопалатним органом (сенат — аристократія, сейм — шляхта й духовенство), третя гілка — судова. Цим теоретичним обґрунтуванням український мислитель значно випередив Шарля Монтеск'є. Оріховський був переконаний: процвітатиме лише та держава, що спирається на повагу, а не на страх перед правителем. Для послуху, що ґрунтується на шанобливості, потрібно, аби правитель був справді гідним поваги, тому він, перш за все, має бути мудрим, тобто поєднувати розум з моральними чеснотами, адже, за Сократом, той, хто володіє справжніми знаннями, не може чинити всупереч моралі. Це перегукується з міркуваннями Цицерона, який вважав абсолютно необхідними якостями керівника «володіння основами права, без знання яких ніхто не може бути справедливий», мудрість, а також справедливість, витримку і красномовність.

Античні мислителі, зокрема, Платон, Аристотель, Цицерон, впливом чііх ідей позначена суспільно-політична творчість Оріховського, вважали керування державою діяльністю, що перебуває на межі науки та мистецтва, а, отже, людина повинна наполегливо цього навчатися, втім, без вроджених здібностей вона не зможе сягнути вершин, бо ці здібності не передаються у спадок від батька до сина. Ось чому, подібно до Платона, Оріховський надавав перевагу «аристократії духу» над «аристократією крові». Важливішими за успадковану кров Оріховський вважав сімейні традиції і

на прикладі родини Сигізмунда Августа сформулював правила «королівської педагогіки»: змалку плекати повагу до законів, помірність, цнотливість, сумирність, побожність, навчити відрізняти чесне від ганебного, справедливе від несправедливого, а також чого треба жадати, а чого уникати. Сам певний того, що жодна держава не може існувати без наук, Оріховський приписує ці переконання й Сигізмундові I. Ще одним неспростовним доказом мудрості короля для Оріховського було те, що він не покладався виключно на власний розум, — найбільшим авторитетом для нього був сенат, до якого він добирав родовитих, розумних та «незалежних у поглядах і висловлюваннях».

Оріховський називав державу, де він мешкав, Польською політією і наголошував, що в інтересах загальної користі нею керують законодавці (шляхта), король (охоронець закону) і закон. Услід за Аристотелем, мислитель застерігав: там, де недостатньо сильний середній стан, виникає виключне панування бідних або багатих, а відтак політія, яку він вважав оптимальною формою державного устрою, у першому випадку вироджується в демократію, а в другому — в олігархію. Лише політія поєднує інтереси багатих і бідних та примирює всі три принципи (свободу, багатство і доброчесність), саме тому вона — найкраща серед інших правильних форм держав.

Це твердження дуже близьке до Цицеронового: правити в державі повинні найкращі (з лагини — оптимати, з давньогрецької — аристократи). «Тому, якщо вільний народ вибере людей, щоб довірити їм себе, — а вибере він, якщо тільки піклується про себе, лише найкращих, — то добробут держави, безсумнівно, буде вручений мудрості найбільш гідних». Проте, вирізняючи владу оптиматів як одну з трьох простих форм державного правління разом з одноосібною владою, а також демократією, Цицерон застерігає, що прості форми правління дуже швидко вироджуються: влада оптиматів — в олігархію, одноосібна влада — в тиранію, демократія перетворюється на свавілля юрби. Він, подібно до Аристотеля, схиляється до думки, що найкращим є комбінований вид, утворений шляхом рівномірного змішання трьох видів — сенатська республіка, де одноосібна влада представлена повноваженнями консулів, влада оптиматів — повноваженнями сенату, народна влада — повноваженнями народних зборів. На відміну від Платона й Цицерона, які акцентували в політичному житті роль аристократії і поблажливо-зневажливо ставився до воїнів, хліборобів і ремісників (цим громадянам відводилося становище, близьке до рабського) Оріховський, як і Аристотель, вважає опорою держави середній стан, який має згладжувати непорозуміння між верхівкою та низами суспільства.

Декларуючи ідею рівності, мислителі Відродження розуміли її як одну із засад раннього християнства, за якою всі люди рівні перед Богом. Погляди ренесансних гуманістів еволюціювали від християнської ідеї рівності всіх людей перед Богом до визнання правової рівності представників усіх станів перед судом і законом. Гуманістичні погляди на відносини між різними категоріями населення у державі висловлювали й інші українські мислителі: Ісая Копинський, Касіян Сакович, Якуб Гаватович, Віталій Дубненський, Петро Могила, Іван Вишенський, Григорій Саноцький, Микола Гусовський, Іван Домбровський. Станіслав Оріховський з ідеї природного права виводив поняття громадянської свободи, доцільності і розумності. Природне право вище за людські закони, які можна і треба змінювати. У численних творах, якими підкріплювалася його запекла боротьба проти целібату, Оріховський захищав право на відмову від неприйняттого для людини способу життя, палко обстоював право діяти

згідно з законами власної природи, висловлював негативне ставлення до аскетизму, реабілітував матеріальний світ і тілесність.

Виникнення теорії природного права та її подальший розвиток — важливе досягнення суспільно-політичної думки Відродження. У ній найбільшою мірою відображено спроби застосувати тогочасні природничі уявлення до осмислення проблем суспільно-політичного характеру. Серед принципів природного права: право власності, рівних можливостей, дотримання договорів; право на життя, мир, злагоду в суспільстві; на справедливість, шлюб. Поняття вроджених для кожного індивіда свобод — одна з визначальних у концепції природного права. Людина у неварварській (правовій, згідно з сьогодишньою термінологією) державі має право на свободу совісті, слова, право керуватись власним розумом. Усі справи мають вирішуватися на підставі закону справедливості, нехтування природними правами — свідчення дикості, варварства, деспотизму. За Оріховським, Польща не є варварською державою, бо, попри численні недоліки, її устрій ґрунтується на природньому праві, а найближчі сусіди — Московія і Туреччина загрожують поневоленням народам Європи, отже, є варварськими.

Цікаво, що Станіслав Оріховський, виступаючи апологетом природного права (закону), водночас, подібно до Аристотеля, Платона, Цицерона, утверджував своїми творами чітку стратифікацію суспільства. Античні концепції суспільного поділу, зазвичай виокремлювали три стани: філософи (правителі), воїни (охоронці), ремісники-землероби (раби). Оріховський додавав до цього духівництво і вважав, що представники кожного зі станів повинні упродовж життя займатися визначеними справами, перехід від одного до іншого уявлявся можливим, але не стільки за бажанням, скільки залежно від здібностей і нахилів конкретної людини. Вихід за межі стану не схвалювала ні антична, ні ренесансна суспільно-політична думка: так, за Цицероном, рабство обумовлене природою, яка дарує кращим людям панування над слабкими для їхньої ж користі: «сама природа влаштувала так, що не тільки люди, які перевершують інших своєю звитягою і мужністю, повинні мати зверхність над слабшими, а й ці останні охоче коряться першим» [5].

Таким чином, у концепції держави Станіслава Оріховського чітко простежуються запозичення з низки античних політичних теорій, що іноді давало підстави частині дослідників називати його «платоніком» чи «аристотеліком». Проте, очевидно, що, по-перше, український мислитель брав з античних концепцій передусім те, що відповідало його власним уявленням про суспільство, державу, її очільників, було близьким його світоглядіві, а також відповідало вимогам і потребам конкретної історичної доби. По-друге, Оріховський запозичив низку положень саме з концепції держави Цицерона, що виглядає як компромісний варіант між концепціями Аристотеля і Платона. Це був особливо вдалий вибір, оскільки Цицерон свого часу займав посаду консула у Римі і мав змогу випробувати власні міркування на практиці. Окрім античних, Роксолан знав і критично використовував ідеї інших, ближчих до нього за часом мислителів: Томи Аквінського, Августина, Еразма Роттердамського та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вирський Дм. Ст. Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель / Вирський Дмитро — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.medievalist.org.ua/2013/01/blog-post_8528.html

-
2. Вирський Дм. Станіслав Оріховський-Роксолан: життя і пам'ять. / Вирський Дмитро — К. : Інститут історії України, 2013.
  3. Литвинов В. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2-х частинах / Литвинов Володимир. — Київ : Основи, 1995. — Ч. 1 — 432 с.; Ч. 2. — 432 с.
  4. Наливайко Д. Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури. / Наливайко Дмитро. — К. : 1984.
  5. Рогович М. На варті держави і закону (1998) / Рогович Мирослав — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/rohovych_cicero_ua.htm
  6. Abrek A. X Octobris Anni MDCXXI seu Monumentum virtutis et gloriae Polonae <...> / Abrek Andreas. — Typ. Acad. Zamoscen. MDCXLIV (1644). — 24 с.
  7. Paprocki B. Gniazdo Cnoty, Zkąd Herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego... / Paprocki Bartholomej. — Kraków, 1578. — S. 701.